

Szabó János:

*A puritanizmus hatása az Amerikai Forradalomra
– különös tekintettel Új-Anglia kolóniára*

MEGVÉDETT DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Szabó János 2016-ban védte meg a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi karán doktori értekezését *summa cum laude* minősítéssel. A dolgozat legnagyobb érdeme a témaválasztás időszerűsége. Az Egyesült Államok ma egyszerre területe a keresztény fundamentalizmusnak és a fogyasztói társadalom szélsőséges liberális újateizmusának, ami az amerikai társadalom életében európai szemmel vizsgálva szinte elképzelhetetlen feszültségeket szül. Elég itt az egyneműek házasságára, vagy az iskolában kihelyezett fali feszületek körüli botrányokra utalni. Az amerikai könyvtárak szövetsége szerint a Biblia a legveszélyesebb könyvek listájára került az Egyesült Államokban, miközben a fundamentalista keresztények a verbális inspiráció szellemében tanítják a fiataloknak a Szentírást a vasárnapi iskolákban. Ugyanakkor a 18. században született és bibliai érvekkel megtámogatott „amerikai álom” politikai köntösbe öltöztetve ma is él. Ezt az önellentmondásos helyzetet csak a 18. századi gyökerek ismeretében lehet megérteni. Szabó János doktori disszertációja ehhez ad jó adalékot.

Az amerikai protestantizmus egyik legfontosabb jellemzője, hogy a csaknem végtelen számú felekezet élete öt egymást követő ébredési hullámba rendezhető. Ezek az ébredési hullámok egy-egy emberöltőnyi időt fognak át. Ezeknek jelentősége túlmutat a valláson, mivel minden egyes ébredési mozgalom közvetlen kapcsolatba hozható bizonyos politikai-társadalmi változásokkal. A puritán mozgalom (1610-1640) hozzájárult Angliában az alkotmányos monarchia kialakulásához, és megteremtette az amerikai gyarmati telepek létesítésének lehetőségét. Az új telepések kiszabadulva a vallásszabadságért folytatott harcok tüzeiből az Egyiptomból való szabadulás élményével érkeztek az Újvilágba. A 18. századi ún. első „nagy ébredés” (*Great Awakening*, 1730-1760) szellemisége nagy szerepet játszott abban, hogy az Angliától való elszakadási kísérletek eredményeképp megszületett a független amerikai köztársaság. Ezt követte 1800 és 1830 között a második nagy ébredés. A disszertáció ennek az ébredésnek a vizsgálata.

Vallási ébredések akkor következnek be, amikor egy általános hit- és értékrendbeli válságot hasonlóan általános, mindenre kiterjedő ideológiai átértékelés vagy értékrendezés követ. Valamiképpen mindig a bűnökre vagy a hibákra való

ráeszmélés idézi elő az ébredést, s már ez a tudatosítás is segít a bűnösnek kiszabadulni a bűn fogságából, és optimista tettekre készségre inspirál. A 18. század derekától kibontakozó ébredési hullámok nemcsak az egyes emberek lelki életében hoztak gyökeres változásokat, előidézve a hívők eszmélődését, megtérését, de megváltoztatták az egész nemzet gondolkodásmódját, kultúráját is, vagyis mindig ideológiai átalakulással is jártak. A vallásos ébredések individualista, pietista mozgalmaknak tűnnek, mivel középpontjukban a lelki tökéletesedés áll, mégis jelentős mentalitásbeli változást inspirálnak, aminek társadalmi következményei nem elhanyagolhatóak. Miközben a Krisztus második eljövételére történő felkészülés fontosságát hirdetik, a szabadság és a felelősségtudat alapértékeire hívják fel az emberek figyelmét. Ezzel nemcsak az egyént, hanem a nemzetet, az egyházat magába foglaló világot is meg akarják változtatni.¹

A disszertáció igazi eszmetörténeti problémája a puritanizmus kérdése. Az újabb kutatások nyomán egyre világosabban rajzolódik ki, hogy ez egy olyan gyűjtőfogalom, aminek többféle jelentése, társadalmi hatása van. A *praxis pietatis*, azaz a kegyesség gyakorlásának elve a változó társadalmi, gazdasági, eszmetörténeti és politikai viszonyok között mást és mást jelent. Ezért a magyar puritanizmus egészen más, mint a holland, az angol vagy az amerikai. Ezt a kutatás során mindig tudatosítanunk kell. Ez témánk szempontjából különösen fontos, hiszen Amerikában a puritán gondolkodásmód virágzása idején jól megfér egymással az emberi szabadságjogok kultusza és az indián-irtás vagy a rabszolgaság védelmezése. Fontos megállapítása a dolgozatnak, hogy az amerikai puritanizmus a szövetségteológiára épül, ezért a mai napig általános az amerikai embereknek az a meggyőződése, hogy országuk az Új Izrael, az ígéret földje. Az európai puritanizmusban ez a teológiai gondolat nem alakult ki így, bár például a magyar protestánsok a török hódoltság idején is beszéltek arról, hogy ők a választott nép, ebből mégsem lett egy amerikaihoz hasonló nemzettudat. A dolgozat témáját meghaladná, de érdemes volna utánajárni, miért nem.

A másik fontos, további kutatásra indító mozzanat az, hogy a második ébredési hullám után, a nagy európai bevándorlási hullámmal teológiailag is megkérdőjeleződött a szövetségi teológiának az az értelmezése, mely szerint Amerika lenne az új Izrael. J. N. Andrews az 1850-es évek második felében a *Jelenések könyvének* kétszarvú fenevadát, amelyik a Sátán társa az igazak elleni nagy küzdelemben (13, 11-18), az Amerikai Egyesült Államokkal azonosította.²

A disszertáció másik eszmetörténeti problémája a felvilágosodás és a puritanizmus viszonyának vizsgálata. Nem hiszem, hogy a teista racionalizmus és

¹ Bollobás Enikő: „Az amerikai megtérés-történetek performatív retorikája,” in Déri Balázs, szerk.: *Conversio*. Budapest: ELTE BTK, 2013, 429-437.

² P. Gerard Damsteeg: *Foundations of the Seventh-Day Adventist Message and Mission*. Grand Rapids, MI: W. B. Eerdmans PC, 1978, 195-213 (a korabeli irodalom ott található).

a puritán hitre alapozódó vallásosság egymást kioltva élt a 18. század második felében. Ennek illusztrálására egy magyar példát szeretnék idézni. Weszprémi István (1723-1799), aki a magyar felvilágosodott gondolkodás és tudományosság egyik előfutára, jeles képviselője volt, 1768-ban angolból lefordítja Edward Wood népszerű, pietista szellemű hittankönyvét, a *Gazdaember könyvecskéjét* (Nagyszében, 1778). További vizsgálatot érdemelne a felvilágosodás és a pietizmus eszmei és gyakorlati kapcsolatának feltárása az amerikai polgárháború idején. Ez nagyban hozzájárulna a különböző irányultságú és ellentétes állításokat hangoztató vélemények szintetizálásához.

A dolgozat legerősebb része a historiográfiai fejezet, ami Szabó János alapos munkáját bizonyítja, és kitűnő áttekintést ad a kutatás alapjainak feltárásához. Csak gratulálni tudok hozzá. A reformáció folyamatának hangsúlya helyesen az anglikán reformációra mint az amerikai puritanizmus hátterére került. A jelölt tájékozottságát, elmélyült tudását jelzi az amerikai puritanizmus átfogó és részletekre is kiterjedő elemzése. Ez kitűnő munka. Sokoldalú forráskutatásról és irodalmi tájékozottságról vall. Elnagyoltabbnak tűnik, és további kutatásra sarkall „A puritánok vilásképe és a bibliai apokaliptikus jövendölések” című (2.2) fejezet, annál is inkább, mert az utóbbi ötven esztendő során a kutatók figyelme a *Jelenések könyvére* irányult. Ennek következtében nagyon gazdag irodalom áll a kutatók rendelkezésére.³ Különösen fontos lenne a millenarizmus puritán értelmezésével behatóbban foglalkozni, mivel ez a dolgozat fő témája szempontjából is fontos.⁴ Ez a 16-17. századi európai gondolkodásban is jelentős szerepet játszott, aminek hatása Amerikában is kimutatható, de itt más felhangokat, összefüggéseket kapott ez az ősi gondolat. Ennek felvillantása, egy kicsit alaposabb vizsgálata azért is fontos, mert ez a bibliai gyökerű tanítás máig elkíséri az angolszász teológiai gondolkodást.⁵

A dolgozat egyik erőssége „A változások kora Új-Angliában” című fejezet, amely sokoldalúan vázolja fel az amerikai puritánok gondolkodásának gyökerét, és színesen, sokoldalúan elemzi a Nagy Ébredési Mozgalom terjedését, szélsőséges és kiegyensúlyozottabb irányzatait, gondot fordítva arra is, hogy az Amerikai Forradalom előkészítésében vállalt szerepükre fényt derítsen. Az amerikai puritanizmus ellentmondásaira is rámutat – különösen a rabszolga-kérdés volt ilyen, ennek további vizsgálata is érdekes tanulságokat rejteget. Külön vizsgálatot érdemelne az amerikai felvilágosodás történetének feltárása, ami természetesen meghaladná a disszertáció terjedelmét, de a jelöltet ezen a ponton további kutatásokra szeretném

³ Szigeti Jenő: *A Jelenések könyve*. Budapest: Arany Forrás, 2007.

⁴ Robert Clouse: „Millennialism in the Seventeenth Century,” *Grace Journal*, 1965, 3-15; John Coffey: „The Impact of Apocalypticism during the Puritan Revolutions.” *Emanuel University of Odera Perichoresis*, 2006/2. 117-147. stb.

⁵ Hasznos eligazítást ad ebben Szilvási József: „Krisztus és a szentek ezeréves uralma.” *Adventista Szemle* 2015 (XI. évfolyam) 1, 49-65.

ösztönözni. Itt még újabb adatfeltárásokra lenne szükség. A felvilágosodás „vallásssosságának” kutatása az európai eszmetörténeti, vallástörténeti kutatás számára is adósság, viszont az amerikai teizmust enélkül az alaposabb vizsgálat nélkül nehéz lenne megérteni. Miben különbözik a deizmustól? Volt-e felekezeti kötődésük a teista eszméket valló embereknek? Milyen viszonyban van ez a 18. század második felében elinduló és máig tartó szekularizációs folyamatokkal? Ezekre a kérdésekre – úgy gondolom – elég nehéz feleletet adni, mivel a felvilágosodással induló szekularizáció történetével, gondolatainak alakulásával és hatásával keveset foglalkoztunk eddig. Ezért hiányérzetem van a dolgozat befejező szakaszával kapcsolatban, ami a házi vitához képest jelentősen továbbfejlődött, de még mindig szeretném, ha az amerikai forradalom vezetői mellett a „közkatonák” vallási nézeteiről többet tudnánk. Nem ártana arra is kitekinteni, hogy ez az „amerikai álom” hogyan élt tovább, és a változó társadalmi körülmények között hogyan változott, szekularizálódott az amerikai „hazafiság” unikális formájává.

A disszertáció dicsérendő eleme a gazdag irodalomjegyzék, minden esélye megvan Szabó Jánosnak a további kutatásokra, és a munka továbbfejlesztésére. Ezért további kutatásra szeretném ösztönözni a szerzőt. A disszertáció publikációra érett, mindenképpen elfogadásra méltó munka. Dicséret illeti érte a szerzőt, és publikálása esetén a magyarországi amerikanisztikai kutatást is serkenthetné. Vallástörténész szemmel pedig azért lenne fontos ennek a disszertációnak a publikálása, mert globalizálódó világunkban a kereszténységnek nemcsak a kontinentális szemlélete fontos. Amerikáról, a Közel-Kelet kereszténységéről méltatlanul keveset tudunk. Egy doktori disszertáció nem végcél, csak ajtónyitás az újabb munkára. Ehhez kívánok a doktorandusznak sok örömet, erőt és eredményes célba érkezést.

Szigeti Jenő